KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 10 — ČÍSLO 4

OBSAH

BAGIN, A.: Ján Kostra . . . 97
SABOL, J.: Priestory Kostrovho básnického výrazu 99
VAŠKO, I.: Kostrovo hľadanie básnického slova 104
KRÁĽ, Á.: Systematika znelostnej asimilácie IV 108
ONDRUŠ, Š.: Slovná čeľaď *čuma, čema, šuma, chumáč, chomáč, chomľa* 113
TVRDOŇ, E.: Toponymá v slovenských ľudových piesňach 119

Rozličnosti

Pôvod termínu *hysteron proteron*. Š. Horváth 124

Správy a posudky

Konkurz televíznych hlásateliek. M. Pisárčiková . . 125
Žánre vecnej literatúry. J. Mlacek 126

Spytovali ste sa

Mnohovrstevný — mnohovrstvový. V. Betáková . . . 128

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 10 — 1976 — ČÍSLO 4

Ján Kostra

1910—1975

Ján Kostra patrí k básnikom, ktorí najprenikavejšie zachytili proces premeny slovenskej spoločnosti v posledných desaťročiach. Svojím veršom sa zúčastňoval na vývine, vyúsťujúcom do socialistickej prítomnosti. Práve preto tak ako málokto poznal slabosť a silu slova.

Po prvý raz mu slabosť slova zoči-voči skutočnosti odhalila druhá svetová vojna a jej neľudskosť. Kostra v tých rokoch dochádza chvíľami až k presvedčeniu o „márnosti slova" a „márnosti básne". Ešte v Presile smútku (1946), ktorá obsahuje lyriku z posledných rokov vojny, píše: „Verš o radosti stratil silu hnaciu. / Verš nenávisti nezvládne ju — strašnú". Zdá sa mu (ako niekedy Horovovi), že slovom nemožno preniknúť k jadru vykoľajených vecí.

Po druhý raz mu slabosť slova vyplynula z dynamických premien skutočnosti po Februári 1948. Vtedy básnik pocítil, že reč nevládze vyjadriť plnosť reality a prúd života ju stále premáha. Túto situáciu odzrkadľuje Kostrova poézia od zbierky Za ten máj (1950).

No spomínané básnikove postoje nemožno stotožňovať. Kým v prvom prípade ide o pocit *nepotrebnosti* poézie, ktorý autora vrhá do rezignácie a beznádeje, v druhom je to skôr pocit jej *nedostatočnosti*, ktorý ho mobilizuje do nových zápasov o stvárnenie a vyslovenie skutočnosti. Nepriamym, básnickým spôsobom tu Kostra vyjadril prvotnosť života pred umením.

Poznanie sily a slabosti slova podmienilo v Kostrovej poézii vznik nespočetných úvah o charaktere a úlohách básnickej tvorby. U nijakého moderného slovenského básnika nenachádzame toľko „poézie o poézii". Sú to jednak prieskumy všeobecnejšej povahy, ale najmä

analýzy a prehodnocovania vlastných básnických postupov. Kritika tradičnej lyriky sa zjavuje už v jeho ranej poézii (Päste), no osobitne naliehavo v súvislosti s krízami vlastnej poetiky na začiatku vojny a po roku 1948. Svojej tvorbe tu adresuje nelichotivé a často ironické označenia („veršovnícke staré špásy", „verše plesnivé", „zblúdenia do nálad známych z poetík", „balóniky slov" ap.). Jeho irónia je však len drsným výrazom nespokojnosti s dosiahnutými výsledkami a vyrastá z nej odhodlanie dobýjať nové možnosti poézie : „Hľadajme nové slovo / na veci celkom nové. // Musí prísť nové slovo, / myseľ je zoraná, / hodili nové časy / rozmachom zrno do hrúd" (Šípky a slnečnice).

Hľadanie novej poetiky pretvorilo samotnú podobu básnika: ten, čo bol prv pre spoločnosť len „čudákom", „žrecom" a „alchymistom", prípadne — tak sa vidí Kostra sám — „básnikom ruží", stáva sa robotníkom slova: „Odovzdávam prácu, ak je čistá, / s povedomím spoluobčana" (Báseň, dielo tvoje).

Na tomto pôdoryse sa odohráva vývin Kostrovej poézie i — jeho chápania poézie. V začiatkoch zdôrazňuje opojnú, omamnú moc básnického slova, ktoré dáva človeku zabúdať na biedu skutočnosti. Neskôr vzýva „slovo vykúpenia", čo by mu poskytlo nádej v čase vojnových hrôz. Dakedy sa mu stáva kotvou, posledným záchytným bodom existencie. Inokedy ho vníma ako zásterku skutočnosti v ústach tých, čo podávali falošný obraz života uprostred hrmenia zbraní. V tom čase neraz túži — ako Novomeský — skryť slovo v mlčaní a uchovať ho tak pre svetlejšiu budúcnosť: „Len schovaj hlboko, čo krásne ešte máš, / predstavy o svete, ktorý zas bude treba / postaviť odznova / s láskou a pokorou / jak veršík kedysi" (Ozubený čas). Od zbierky Presila smútku sa v Kostrovej poézii ohláša typický motív jeho neskoršej tvorby: motív slova-útechy (básne Vzdych, Buď dobrá ku nám). Naplno sa potom rozozvučí vo veršoch známej básne Trezalka, ktorú venoval Jankovi Alexymu: „Nemožno nevyzdravieť po takom lieku: / po dávno neslýchanom teplom slove priateľa. / Takéto slová od človeka ku človeku, / viac ako lieky, viac rán zacelia".

Tým všetkým — a ešte iným — bolo slovo v Kostrovej poézii : hrou i krivým zrkadlom, zbraňou i útechou. Nadobúdalo mnohoraké podoby ako v samom živote.

A báseň? Aj chápanie básne má u Kostru rôznorodý zmysel, no v podstate osciluje medzi dvoma pólmi: jeden z nich tvorí verš-vzývanie z Presily smútku : „Ach, kde si, báseň, prepotrebná pletka"; druhý povedzme viaceré miesta zo zbierky Šípky a slnečnice, kde sa autor prikláňa k funkčnému poňatiu básnickej výpovede ako veci užitočnej pre človeka. Na tomto základe možno dobre pochopiť časté

Kostrovo prirovnanie básnika a baníka, ktoré nie je dielom zvukovej príbuznosti slov, ale podobnosti práce : u obidvoch sa totiž ťažká a sústredená práca v hĺbkach mení na svetlo, jas a ľahkosť na povrchu. U básnika tak dostáva slovo svoju silu a váhu, báseň svoju opravdivosť.

Len takto zrodenú báseň chcel odovzdať Ján Kostra spoluobčanom. Nám všetkým.

ALBÍN BAGIN

Priestory Kostrovho básnického výrazu

JÁN SABOL

Keď dozrie reč, nuž povieme ju.
Báseň je ako klas.
Prerastie ponad pýrie fráz
do vánkov, ktoré voľne vejú,
a oddá zrno.
(J. Kostra, 1961, s. 494)

Hlavným žriedlom, z ktorého sa napája Kostrov výraz, je detstvo, domov, príroda; s nimi sa stotožňuje a pretvára celý svoj život, cez ne sa v jeho diele rozohrávajú jazykovo-tematické a kompozičné kontrasty, metafora, sociálny záber, hľadanie miesta vo svete a odpovede na otázky, ktoré prináša čas. Modelovanie slova je pre básnika vzrušujúca, ale aj ťažká práca; ním pretavuje myšlienku do komunikatívneho tvaru a vypovedá o vnútre človeka, o jeho bolesti, ale aj optimizme a viere v šťastnú budúcnosť. A ním — slovom — pozdravil človeka dnešných čias a ospieval plody jeho rúk i umu a vypovedal nenávisť neprajníkom mierového života.

Dedinu, rodnú krajinu detstva, básnik predstavuje najmä v spomienke; tak ožíva celá paleta farieb, „zmyslový prístup k životu", impresia (Tomčík 1975, s. 11). Symbióza prírody a človeka sa uňho hlási vo viacerých obrázkoch, pripomínajúcich maliarove plátna, v mozaike ročných období, najmä jari a jesene. Do služby obrazu vložil aj priestory svojho výrazu. Dômyselne využíva metaforu, metonymiu, ale aj širokú škálu lexikálnych a ostatných jazykových prostriedkov. Jedným zo základných motívov, stmeľujúcich prírodu a človeka, je v jeho tvorbe motív listu. Opakuje sa v rozličných kontextových spojeniach, pričom sa naplno využíva mnohovýznamovosť tohto výrazu:

Už idú deti do školy,
Už opadáva *list*.
A láska, ktorá dobolí
a znova musí prísť,
zasa ťa vedie do školy
a učí písať *list*.

(1961, s. 98)

Prostredníctvom druhotného významu slova *list* sa cez výraz *slovo* (pretože sa píše na listy) zbližuje príroda s človekom a splýva s ním:

Už v nemocničnej záhrade
zráža čas *listy* jesenné.
A mnohý ešte chorý je,
kto písal domov z jari *listy*. //
Už v nemocničnej záhrade
povieva vetrík hravý,
ráňajúc *listy, slová, ľudí*.

(s. 336—337)

Ďalšie príklady: a zhromažďujem stránku k stránke / ako strom *listy*, ktoré na jeseň / rozhodí vietor na verejný banket. // I *moje* prievan schytí oblokom / a rozptýli ich po priestore (s. 408); Jeseň predsa rozsvietila svetlá / belasé a zlaté nad nami. / Prvé básne čítať dala mi / z javorových *listov*, ktoré zmietla (s. 505); keď víchor zo záhrad / zodvihol chumeľ *listia* / a potom cez oblok / prenikol na môj stôl, / na poznámkový blok, / kde som mal zopár slôh / básne, čo mala byť / čistejšia ako kryštáľ. // „Naraz ťa schvátil chvat, / akoby ti bolo treba / tiež *listy* odovzdať?" (s. 529); po chotári vetry rozmetali / bez adresy *listy* básnika (s. 544); — Niečo je v neporiadku, milý bratku. / Nie si ty ten *list* vetrom nesený, čo nedostal som pod pečiatku? (1968, s. 55) — tu ide o dvojnásobný posun významu slova *list:* využíva sa jednak jeho mnohovýznamovosť a jednak sa stvárňuje aj metaforicky; Hodiny idú. Lásky, nenávisti. / Po ľade, kvetoch, ovocí a *listí*. // (*P. S.* / Kiež dlho odbíja ten dobrý stroj — s. 122) — v poslednom prípade sa druhotný význam slova *list* naznačuje skratkou *P. S.*

Motív listu, písania spája autor s detstvom aj v obrazoch školy, začiatku poznávania sveta kníh, návratov k šlabikárom a abecede. Tu vyrastá základný článok básnikovho výrazu — písmeno, hláska, ktorej sa usiluje dať význam, pohrať sa s ňou najmä na pozadí vizuálnych predstáv (básne Slniečko septembra, Samohlásky). Básnik si obľúbil hlavne písmeno a hlásku *o: o*, moje koliesko, *o*, potok klokotavý, / oriešok bez jadra, *o*, pátos obludný (1961, s. 57). Neskôr sa k tomuto motívu vracia: *O*bruč je ukutá. *O*rtieľ je vyrieknutý. / Potiaľto — ďalej

nie — je dovolená cesta. / Požieraj suchý prach. Opakuj staré gestá (1961, s. 189); Dni sklonku leta, keď je všetko jasné, / čo viselo už dlhšie vo vzduchu — // *o* oblín plodov, tvoje celé *o* / v dohovorenom obnaženom jablku, / *o* oblohy a básne / aké sú belasé... (1968, s. 114). Vyvrcholením je pôsobivá ukážka básnikovho experimentu, vybudovaného na vizuálno-akustickom vnímaní tohto písmena (hlásky) aj celej básne (usiluje sa v nej stmeliť prvky výtvarného a slovesného umenia), ktoré majú vsugerovať predstavu stálej „partnerky" autora v jeho veršoch — ženy:

Do *O* ťa celú objímam.
Do veľkého *O*,
vystlaného
hodvábom.

(1968, s. 20, úryvok z básne *O*)

S genézou ovládnutia nástroja básnického vyjadrenia — jazyka — cez motívy detstva, školy, šlabikára úzko súvisia básnikove úvahy o sile a slabosti slova (píše sa o nich na inom mieste), ale aj využívanie metajazykových pomenovaní, napojených na viacrozmerný kontext a rozohrávajúci prvotné i prenesené významy. A tak sa v Kostrových básňach hovorí o slove, vete, myšlienke, písmenách, hieroglyfoch, rukopise, jazyku, výrečnosti, texte, nápisoch, interview, písme, znakoch, škrte. Tieto výrazy autorovi zákonite vyplývajú z úvah o básnickom stvárňovaní skutočnosti, o poslaní a potrebe poézie; téma „ars poetica" je v jeho tvorbe nesporne dominantná, z básní tohto okruhu „by sa dali zrekonštruovať hlavné etapy Kostrovho literárneho vývinu" (Tomčík, op. cit., s. 17). Básnik však nielen postuluje náročnosť svojej výpovede, ale ju dokumentuje v celej tvorbe zacielením na výraz aj na jeho dialektické spätie s významom. V presvedčení o pôsobivej kráse a účinnosti slova sú zárodky výrazovo-významovej, eufonicko-sémantickej hry: *Po prašných cestách rozprášené perie* (1961, s. 55); *Herodes, hrobár, hrdlorez, / hryzavý hroznýš histórie, /* ten *hysterický* bes (s. 316); do vetra *púšťal pustú* reč (s. 321); *pokojným písmom píše prosté* slová (s. 334); *z hlbiny hliny* vystúpili kovy (s. 363); a oheň *žihliav žíhal* zrúcaniny (s. 386); tryskajú *svetla sveta* pramene (s. 401); stúpajú *dymy, / domy* večeru varia (s. 481); Ó, *popol popoludnia* niekedy v nedeľu (1968, s. 14); Schovaj si *letmý letný* zážitok (s. 34); po mokrej *zemi zimy* (s. 40). Z dekompozície slova a tvaru, z posunutia ich hraníc v spätí so suprasegmentálnymi javmi, prípadne z iných kombinácií vyrastajú tieto pôsobivé slovné hry: *Pi, Jano, pijan* vína rují (1961, s. 162); *Ave, Eva* (s. 233); Nežeľ ma, nebolí. Kým *jar* sa otočí, / bude tu zasa *raj* a dobrí oddýchnu si (s. 250) — tu sa zvu-

kovo-sémantická metamorfóza explicitne naznačuje slovesným tvarom *sa otočí;* Nebudem *pritakávať* / s primitívnym mlynom: / *Tak-tak* / zapadá slnko za hory (s. 418) — v tomto príklade sa do eufonicko-významovej súhry a protihry zapája aj predstava rytmu cez jeho skutočnostný dotyk (podrobnejšie o týchto otázkach pozri Sabol, 1973). Za jazykové inovácie možno v Kostrovej poézii pokladať aj sémantickozvukové kombinácie a kontrasty vyplývajúce z tvarového ustrojenia slova: Ani žrec, ani kňaz a ani *buditeľ.* / Nech *budí budíček.* Teraz mám iný cieľ. / Ja by som strašne rád zastaviť *na čas čas* (1968, s. 47); Uvoľniť treba gigantický lis / po *každonočnodennej* smene (s. 26).

Osobitný prieskum v poézii Jána Kostru by si vyžadovali opakovania; básnik ich komponuje na úrovni slova a tvaru, ale aj vyšších jednotiek (syntagiem a viet). Má tu niekoľko škál: akýmsi predstupňom opakovania sú výrazy, ktoré ešte stoja v istom napätí, najmä ak ich odtieňuje kontext (*Nik* aby nešiel a nepodal ruku. / *Nikto.* Sám. — 1961, s. 62); v spojeniach tohto typu sa výraz inovuje, zvýrazňuje svoju sémantickú náplň, opakovanie tu má funkciu zdôrazniť, podčiarknuť slovo. Na ďalšom stupni opakovania sa výrazy sémanticky ochudobňujú, zvyšuje sa ich rytmicko-zvuková podstata, začínajú prechádzať z pásma zážitkovosti do priestoru subjektívnosti výrazu (k termínu Miko, 1973, s. 36—37, 261—267): *Volanie* bez ozvien. *Volanie, volanie...* (1961, s. 149); *Prší, prší, prší,* bubnuje / jednotvárny nočný lejak jesenný (s. 459). Strata sémantického jadra opakovaného výrazu sa kompenzuje v protipóle: v emócii, v silnom expresívnom podfarbení, ktoré prechádza až do zvolania a spontánnej citovej reakcie. Výraz svojím opakovaním akoby percipienta unavoval, jeho sémantická informácia je čím ďalej tým menšia, ale zato úmerne rastie jeho zvukový, lyrický útvar: *Padá, padá, padá / slza, slza, slza, / listy, listy, listy,* / čo zožrala hrdza. // *Znova, znova, znova, / chyba, chyba, chyba.* / Všetko od začiatku / slepá cesta iba? (s. 304)) — tu má opakovanie aj úlohu vsugerovať distributívnosť javov a príslušnú vizuálno-zvukovú predstavu deja (padania); A blyštia sa a pýšia, jagavé. / *Ach, aká krása, aká krása!* (s. 464) — zvuková expresívnosť sa opiera aj o konfiguráciu suprasegmentálnych javov; *ženy, ženy, ženy, ženy* / s takým ostrým ostňom krásy; // *Len či ste to, kristepane, len či ste to, panebože...?!* // *Ale vy nie, vy nie, vy nie!* (s. 477) — zasa sú tu aj príznakovo využité prozodické vlastnosti. Takto opakované výrazy môžu vúsťovať do spontánneho citového výbuchu, čím sa jednoznačne dokumentuje strácanie ich významovej náplne. Tu ako keby básnikovi na vyjadrenie silného citového vzplanutia nestačilo slovo „zaťažené" aj sémanticky. Naše oslobodenie r. 1945 víta v básni *Májový vietor* takto: Pozdáva sa, / že je to nie vietor ani, / čo to krúži, / čo to hrá / *lalala* / *hihihíí* // na počesť a slávu činov / *ľudí, ľudí, ľudí.* //

A či je to radosť ľudí / rozvírená v prudký ošiaľ, / čo jej šľahol po kepeni? // Vietor prečesáva máj / *hajajáájj* (s. 308—309).

Kostrova šírka výrazu vychádza z rodných prameňov (detstvo, dedina), ale aj z dotyku s novou skutočnosťou. Keď sa po rokoch vracia do rodného hniezda, všíma si sociálny pokrok a obohacuje si aj svoj básnický slovník:

Po dlhej ceste zaspíš pod jabloňou.
Snívajú sa ti *hláče* na potoku.
Raj detstva ovieva ťa vôňou vonnou,
keď zrazu udrie hromovládny hlas.
Vyskočíš. — Pánboh? Zachrípnutý trochu.
A okrem toho — veď ho poznávaš...

To z korún stromov i mne pod jabloňou
predseda JRD do spráchnivených idýl
konkrétnou rečou vpadol *z megafónov*
miestneho novučkého rozhlasu.
„...a doneste si hrable abo vidly,"
končí svoj príhovor, vtiahnuc ma do času.

(1961, s. 374)

Rozpätie Kostrovho básnického vyjadrovania odráža život v celej šírke, súčasne i vývinovo. Od detskej reči a dialektizmov, pripomínajúcich mu mladosť i sprostredkujúcich návraty do nej, cez výrazy mestskej civilizácie, nových skutočností až po slovník, v ktorom sa premietajú súčasné sociálne zmeny aj lexikálne bohatstvo dnešného jazyka v rozličných sférach spoločenského života. Ján Kostra inovačne uplatňuje prostriedky rozličných štýlových oblastí, zavše ich používa bezprostredne pri sebe, čím osviežuje svoje vyjadrovanie a dosahuje výrazný efekt: lejaky, ktoré pije tráva, / *H_2O, voda nepremenná* (1961, s. 223); Už zachytili jej *signály svieže / na frekvencii 20 megacyklov* (s. 479); Veršíky súkam a skloňujem *spleen* // no nechutí mu, milencovi *múz,* / ani *fašírka,* ani kačka (s. 500); *Interview / mal s Mesiacom / i so Slncom* [Popolvár] (s. 525—526); Je pravda, bol on *v dezolátnom stave.* / Ako *Zem po potope* (1961, s. 15); Že ani *avizovať pohromu* / nedovolí ti *zákon prahorný?* (s. 17); do *dákej krčmy v Galaxii* (s. 19); ktorú nám *sámum chyce* (s. 71); *Papieru jesto. A špeciálnych kvalít. / Pier takých, ako ešte nikdy nebolo. / Prísun tém funguje,* jak more vlny valí (s. 73); *Zvážime život!* — Prečo už? / *Podčiarknuť! Zrátať! / — Veď nemôže vyjsť ešte plus. / Len manko. Strata.* (s. 74); pre mlynček palcov? — Treba *bez paniky / zaujať postoj k cestovnému poriadku.* / K tým pustým *čarbaninám ekliptiky* (s. 75); Mal *koncepciu kolár zo Štiavničky* (s. 100); zanechal *šmuhu* ako drahú *stigmu* (s. 106). A nakoniec úryvok z básne *Rozpočet* (s. 39):

Potrebujem:

4 oči
4 ruky
2 životy
1 lásku

Neskromný som tak
ako ty.

V našej krátkej úvahe sme mohli len v náznakoch vyjadriť rozpätie Kostrovho výrazu, priestory jeho jazyka, prácu s básnickým tvarom v mene obrazu a posolstva. Svojím slovom objal krásu i svet, zhmotnil človeka a jeho osud, náš dnešný život a ťažkú cestu k nemu. Vážil si slovo a chcel, aby mu porozumeli aj iní: „Báseň to sú slovíčka na šnúrke. Naučte sa na nich preberať."

Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov

LITERATÚRA

KOSTRA, J.: Básne. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1961. 574 s.
KOSTRA, J.: Len raz. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1968. 132 s.
MIKO, F.: Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1973. 294 s.
SABOL, J.: Akustický signál a jeho skutočnostný reflex (K rytmickej a sémantickej interpretácii básne V. V. Majakovského Ľavý pochod). Slavica Slovaca, *8*, 1973, s. 419—427.
TOMČÍK, M.: Cestami Kostrovej poézie. Slovenské pohľady, *91*, 1975, č. 12, s. 6—22.

Kostrovo hľadanie básnického slova

IMRICH VAŠKO

Básnické dielo národného umelca Jána Kostru sa uzavrelo. Jeho tvorca sa pominul, báseň pretrváva a pretrvá. Život Kostrovej poézie nalieva sa novou miazgou z hlbín zeme a človeka, ktorých tak miloval a premiloval.

Oblúk Kostrovej lyriky predstavuje aj celé jedno polstoročie zápasov slovenskej poézie. Obsahuje v sebe viaceré metódy básnenia. Ján Kostra stal sa u nás pokračovateľom proletárskej literatúry a v krátkom období aj stúpencom poetizmu, zvrchovane však rozvinul do

nových polôh symbolistický princíp básnickej tvorby do oslobodenia, po ňom najmä realizmus socialistického typu. Pravda, to je iba rámcový pohľad na vývinovú problematiku a slohovú štruktúru veršov Jána Kostru. Osobnosť človeka a básnika Jána Kostru musíme vždy chápať i vidieť v jednote. Túto celistvosť si uchovala celá jeho poézia, upriamená na život a smerujúca k syntéze. Vložil do nej svoj osobný život i obraz času, v ktorom žil a tvoril. Za všetkým je hlboké poznanie človeka a doby.

Ján Kostra bol hľadačom básnického slova. Na ňom vystaval filozofiu svojej ľudskej účasti na živote, ktorá sa opierala o myšlienku byť užitočným, spraviť dobrú vec. Ako rodený lyrik šiel za prostým slovom básne, čo tiež musíme ponímať dialekticky, pretože Kostra vedel konštantné témy svojich básní (detstvo, zem, domov, matka, žena, láska, čas, smrť, básnické umenie) výrazovo zvládnuť s umeleckou náročnosťou práve tak artistne a magicky, ako aj prostým jazykom každodenného hovorového štýlu. Rozvinul výrazové možnosti súčasného spisovného jazyka v podobe modernej básnickej výpovede, ktorá môže — okrem iného — slúžiť ako príklad vážnej a precíznej práce so slovom, a to v duchu hviezdoslavovskom, goetheovskom a či v duchu pracujúceho slovenského človeka, na ktorých sa aj sám v poslednej básnickej zbierke *Len raz* odvoláva. V tejto súvislosti si pripomeňme, že básnikov otec mal v svojom okolí povesť majstra dreva — kolára zo Štiavničky, ako o tom vydáva svedectvo v autobiografickej básni Hodinky:

...a hoci teda umrel, prv než možno
nadviazať kontakt a odovzdať v skratke
fortiele svoje, to podstatné, čo je
zachovať hodno tomu, kto má bunky
pre rukodielnu účasť na diele —
jednako, zdá sa, postihol ten zákon

o presahu, či moste vysunutom
ponad smrť.
A keď úder padal,
už dávno rozliezli sa z miesta činu
po okolitých cestách jeho vozy,
po okolitých poliach plužné kolieska.
Ale i škovránky už vzlietli do výšav
z prízemných tráv, i mnohé nepostrehnuteľné
na ľahkých krídlach stihlo uniknúť
spod jeho klobúka, ktorý som, zdá sa, zdedil.

(III, s. 188)

Citované verše odkrývajú žriedlo pravdy a krásy, tajomstva a ľudského vyjadrenia Kostrovho básnického zápasu o slovo, v slove a so

slovom od prvej po poslednú báseň. Z básnickej pozostalosti pripomína toto celoživotné úsilie tvorcu aj báseň *Je jedna izba len*, v ktorej okrem iného hovorí: „Je jedna izba len, kde skláňam v bezpečí / nad stolom starú hlavu, / skúmajúc ako Jób svoj údel človečí. / No zdvihnem ju zdravú, // ak spravím v prstoch verš." (Slovenské pohľady, *92*, 1975, č. 12, s. 23). Kostra dôverne pozná moc i slabosť slova, jeho hodnotu i prázdnotu, váhu a márnosť, ako to popri pôvodnej básnickej tvorbe ukázal aj v svojich prekladoch (Villon, Baudelaire, Goethe, Gorkij, Mácha, Štafeta — antológia modernej českej poézie 20. storočia, Závada, prebásnenie Selaniek Jána Hollého). V jednom i druhom prípade jasnosť a prostota sú u Kostru — povedané s Alexandrom Matuškom — len iným slovom pre zrelosť.

Zaujímavá je estetika Kostrovej lyriky. Málokto u nás vyriekol vo veršoch toľko myšlienok o básnickom umení ako práve on. Uvažoval o tom aj v sporadických vystúpeniach na verejnosti (prednáška *Básnik o básnictve* z roku 1944, v anketách a pod.). Vo veršoch i v spomínanej eseji zvýrazňoval procesuálnosť a čistotu básnickej práce, začínajúc prvými poryvmi a klíčením až ku vykrúženému tvaru, od prvotnej kresby až po monument výpovede. Slovo poézie ako radar zachytáva — v jeho predstavách — všetky signály predmetnej skutočnosti a podáva svedectvo o človeku v priestore a čase, o tom, čo je v človeku večné, tajomné a nevyčerpateľné. Veď človek zostáva človekom a potrebuje pre život všetko, čo aj prv — chlieb, vodu, i krásne slovo poézie. To slovo sa rodí ako hviezda z chaosu, zo závratných krútňav, do ktorých sa dostal človek dneška, a ak vrhne čo len jeden lúč istoty do jeho pochybností, ak čo len o byľku posilní jeho vieru v seba samého, v krásu a dobro — dostane dobré vysvedčenie, i keď je to slovo tiché a skromné. Tak sa Ján Kostra zamýšľal nad básňou, veršom, slovom. A tak — vpravde — i básnil.

Jedna z premnohých ďalších kostrovských definícií básnikovho slova hovorí o tom, že báseň je horúce a prosté ľudské slovo, adresované všetkých ľuďom. Na začiatku svojej básnickej cesty hľadá predovšetkým „slovo vykúpenia" (I, s. 103), „slovo o ľudskosti" (I, s. 106), ba je v rozpakoch pred jeho vyslovením: „Oh strašné storočie železa ukrutného / Hrdzavieť budeš tu a rán už nebude / Pre súcit budujúcich ja vytrhávam z neho / hľa slovo krvavé jak pierko z perute" (I, s. 143). Básnik sa korí rodnej reči v čase vojnového požiaru. K vysloveniu pokory a chvály vracia sa v epilógu svojho života a poézie, keď vraví: „... materiál dreva / prirovnať možno k slovu slovenskému" (III, s. 190) a v jednej z posledných básní Každý deň zapíš: „Viem, / chcel si spraviť trvanlivú vec. / Z kremeňa niečo, aby prešlo hlinou / jak fľaška s posolstvom cez more nesmierne. // — A či len peniažtek, keď vlastníš už ten preš? / — Oriešok voňajúci slovenčinou,

/ materidúškou matere." (Slovenské pohľady, *92*, 1975, č. 12, s. 28). Slovo básne je z človeka a pre človeka, rodí sa v ňom a pre neho: „Kto tuší v kvetoch utrpenie zím? / Tak bolí slovo kým sa v riadok položí" (I, s. 201). Autor v arzenáli svojej lyriky vlastní ďalej slovo útechy, slovo, ktoré prekvapí, i slovo zlé a ničivé. Predsa však privoláva nový život, novú epochu človečenstva: „Kujeme slovo z najtvrdšieho kovu / čas nový ide orať brázdu novú" (I, s. 238).

Ján Kostra aj v novej spoločenskej situácii ostal verný pravdivému a úprimnému prejavu svojej poézie. Spolu s ostatnými vedúcimi básnikmi v nových podmienkach spoločenského a umeleckého napredovania postavil sa do čela zápasu o socialistický charakter slovenskej poézie po druhej svetovej vojne, iniciátorsky napĺňajúc jej obsah novou myšlienkovou i výrazovou kvalitou. Preto lyrický hrdina jeho poézie hlása: „Lež námestiami tohto rána / už rezonuje nová reč" (II, s. 22). Slovo básnika nadobúda hodnotu chleba, ktorým sa človek živí: „Ten peceň poézie — dobrej práce / života tvojho spravodlivého" (II, s. 157). Slovo je semä a dar, mocnosť, keď ho vysloví dieťa. To dobré slovo jasnej zbroje. Kostra je ním predchnutý, objavujúc v básni jeho presný zmysel a tvar. Do tejto práce volá aj svojich básnických druhov: „Hľadajme nové slovo / na veci celkom nové. / Musí prísť nové slovo, / myseľ je zoraná, // hodili nové časy / rozmachom zrno do hrúd. / Počúvaj, ako klíči, / a viď ho očami, / v ktorých si všetko zotrel." (II, s. 223). Iba dozreté slovo má svoju váhu, nestáva sa frázou, lež vydá úrodu. Vernosť mu svedčí nadovšetko: „My, slovo a ja, / my sami dvaja, / my jedno, v jednote." (II, s. 233): „Ale slovo, ktoré si našlo cestu / jak lampášik v noci hlbokej" — (II, s. 272). Vrcholná je básnikova túžba: „K človeku sa dostať odokrytým, / nahým, čistým slovom vyznania, / ktoré prievan od úst neuchytí, / nerozveje vietor po stráňach." (II, s. 274). No básnik vie, veľmi dobre vie, že rýchlo starne slovo nedonosené, hluché a tento poznatok adresoval v básni *Zrno* celej našej súčasnej poézii.

K svojmu zenitu sa básnik Ján Kostra blížil v poslednej fáze tvorivej činnosti. Zas a znova sa zamýšľa nad umením básne, za ktorú by bol schopný dať aj poslednú košeľu, ako sa vyznáva v rovnomennej básni v knihe *Len raz*. Ak na jednej strane povie: „Dobré slovo vyrieť / nepremeškaj. / Dobré slovo zasej / ešte dneska." (III, s. 14), na druhej strane si je vedomý toho, že: „. . . celý život opravuje text. / Koľkokrát ho už písal na čisto, vytesal do skaly, / do bronzu odlial. / A všetky krasopisné pravdy zvetrali." (III. s. 110). S múdrosťou slova ide ruka v ruke i kostrovská skepsa, s dôverou i nedôvera. Básnik s nimi a so sebou vedie neľútostný boj: „Hneď zajtra začnem v tomto húští / sám seba hľadať." (III, s. 148). Víťazí slovo — posolstvo, slovo — podobenstvo, slovo — mýtus (záverečný cyklus *Na inú klímu*).

Pristupuje tu ešte spomínaná chvála slovenčine, rodnej reči, sestry poézie.

Môžeme túto úvahu uzavrieť: Kostrovo slovo je tou ladičkou, ktorá nás pripraví na vnímanie krásy a na poznanie pravdy o živote a človeku.

Tak sa nám privráva i po básnikovej smrti: ako najľudskejšie slovo na zemi.

Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov

LITERATÚRA

KOSTRA, J.: Prvých sedem. (Vybrané spisy Jána Kostru. Zväzok 1.) 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1970. 359 s.

KOSTRA, J.: Za ten máj. (Vybrané spisy Jána Kostru. Zväzok 2.) 1. vydanie Bratislava, Slovenský spisovateľ 1971. 281 s.

KOSTRA, J.: Nepočká jeseň. (Vybrané spisy Jána Kostru. Zväzok 3.) 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1973. 210 s.

Systematika znelostnej asimilácie IV

(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)

ÁBEL KRÁĽ

Z príkladov, ktoré sme uviedli v predchádzajúcom článku, vychodí, že znelostná asimilácia typu znelá šumová + neznelá spoluhláska sa uskutočňuje aj v rozličných tvaroch toho istého slova, napr. pri skloňovaní, časovaní a stupňovaní. Pri skloňovaní sa uskutočňuje vtedy, keď v nepriamych pádoch vypadá samohláska pred koncovou spoluhláskou. Predpokladom na túto asimiláciu je, že pred pohyblivou samohláskou je znelá spoluhláska. V slove *násobok* je to napr. v tvaroch *násobku, násobkom, násobky, násobkov, násobkom, (o) násobkoch, (s) násobkami.* Vo výslovnosti je [násobok], ale [násopku, násopkom, násopki, násopkou, násopkom, (o) násopkox, (z) násopkami]. Podobne v slovách *svedok, drobec, hrubec, horolezec, protinožec* vyslovujeme v nepriamych pádoch [dropca, hrupca, horoľesca, proťinošca] atď. Pri časovaní slovies sa znelostná asimilácia uskutočňuje v 2. osobe množného čísla rozkazovacieho spôsobu (t. j. pred príponou *-te)*, ak sa koreň slovesa končí na znelú šumovú spoluhlásku. Slovesá

voziť, kaziť, prehĺbiť, vážiť, chodiť majú v tomto tvare v spisovnej výslovnosti znenie [vosťe, kasťe, prehĺpťe, vášťe, xo>ťe]. Znelostná asimilácia sa uskutočňuje aj pri stupňovaní prídavných mien, ak pred príponou *-ší* stojí znelá šumová spoluhláska ako v slovách *hrubý — (naj)hrubší, drahý — (naj)drahší, hrdý — (naj)hrdší, mladý — (naj) mladší*. V druhom a treťom stupni je vo výslovnosti podoba [(naj)hrupší, (naj)draxší, (naj)hr>čí, (naj)mla>čí]. Znelostná asimilácia je aj v slove *následkom* — vyslovuje sa [následkom]. V skupinách troch a viacerých spoluhlások sa spoluhláskové skupiny zjednodušujú: *jazdec — jazdca, jazdcovi, (s) jazdcom, jazdci* atď., vo výslovnosti [jazdec — jasca, jascovi, (z) jascom, jasci] atď.

b) Oproti všetkým predchádzajúcim prípadom znelostnej asimilácie na hranici základu slova a prípony nastávajú rozličné ohraničenia, keď sa na tomto mieste stretne neznelá spoluhláska so znelou hláskou, t. j. so znelou šumovou a zvučnou spoluhláskou a so samohláskou. Tu sa znelostná asimilácia všeobecne uskutočňuje vtedy, keď sa stretne neznelá spoluhláska so znelou šumovou (práve na tieto prípady sa vzťahuje formulácia E. Paulinyho, že „vnútri slova vokály a sonóry v pozícii neutralizujúcej fonémy nespôsobujú znelostnú neutralizáciu"; 1975, s. 324). Iba výnimočne sa tu uskutočňuje znelostná asimilácia vtedy, keď sa stretne neznelá spoluhláska so zvučnou. Znelostná asimilácia sa vôbec neuskutočňuje pred samohláskou. Píšeme *kliatba, kresba, liečba, mlatba, platba, plemenitba, prosba, vŕšba, siatba, spisba, veštba, výučba* a vyslovujeme [kľiadba, krezba, ľiežba, mladba, pladba, pľemeňidba, prozba, vŕžba, siadba, spizba, veždba, ví-užba]. Podobne vyslovujeme tvary zámen *nášho, vášho* [nážho, vážho].

P o z n á m k a : Ale pri ohýbaní slov sa pred ohýbacími príponami znelostná asimilácia vôbec neuskutočňuje. Vyslovujeme [xlap], ale aj [xlapa, xlapovi, (s) xlapom, xlapi, xlapou], podobne aj [(z) ďeťmi, rodičmi; cesta, cesti, cesťe, cestou, ciest, (o) cestáx, (s) cestami; kosť, kosťi . . .] atď.

Pred zvučnou spoluhláskou nenastáva na konci slova (presnejšie v koncovej časti slova) znelostná asimilácia ani pri odvodzovaní (t. j. na hranici koreňa a slovotvornej prípony). Píšeme *taktný, taktná, taktné, taktne; platný, vlastný, sobášny, (ne)vkusný, šťastný, šťastlivý, (naj)väčšmi, (s)platnosť, večnosť, kostra* a vyslovujeme [taktní, taktná,, taktné, taktňe; platní, vlastní, sobášni, (ňe)fkusní, šťastní, šťastliví, (naj)večmi, (—väčmi), (s)platnosť, večnosť, kostra].

Z tohto pravidla sa vymyká slovesný tvar 1. osoby množného čísla rozkazovacieho spôsobu, kde je prípona *-me:* ak pred touto príponou predchádza neznelá spoluhláska, znelostná asimilácia sa uskutočňuje. Píšeme *plaťme, kosme, prosme, nosme, kúpme, trafme, plačme, plašme, vláčme, pusťme, lešťme* atď. a vyslovujeme [plaďme, kozme, proz-

me, kúbme, trawme, plaǯme, plažme, vláǯme, puzďme, ľežďme] atď. Podobne sa znelostná asimilácia (výnimočne) uskutočňuje aj v zámenných tvaroch *nášmu, vášmu* — vyslovujeme [nážmu, vážmu].

Prípady znelostnej asimilácie v tvaroch [kozme, trawme; nážmu, vážmu] a potom aj [nážho, vážho] pred ohýbacou príponou sú z hľadiska systematiky znelostnej asimilácie v spisovnej slovenčine výnimky. Základné pravidlo pre znelostnú asimiláciu treba totiž v tomto prípade formulovať takto: A k s a n a h r a n i c i z á k l a d u s l o v a a p r í p o n y s t r e t n e s a m o h l á s k a a l e b o z v u č n á s p o l u h l á s k a o h ý b a c e j a l e b o s l o v o t v o r n e j p r í p o n y s n e z n e l o u s p o l u h l á s k o u z á k l a d u s l o v a, z n e l o s t n á a s i m i l á c i a s a n e u s k u t o č ň u j e.

Výnimky, ktoré sme spomenuli, približujú sa k typu znelostnej asimilácie v zložených slovách. Prípony *-me, -mu, -ho* fungujú ako slovné formanty, nie ako „obyčajné" ohýbacie a slovotvorné prípony. E. Pauliny hodnotí tvary [nážho, nážmu, plaďme] ako zrazeniny (Pauliny, 1975, s. 262—264). Možno teda povedať, že sa tieto tvary v asimilácii podobajú na slová a tvary, v ktorých je morfematická hranica vyjadrená ostro (pregnantne), ako je to práve na hranici dvoch samostatných slov, na hranici slovných základov v zložených slovách a na hranici predpony a základu slova (Pauliny, 1968, s. 92). Dokazuje to práve rozsah platnosti znelostnej asimilácie.

Medzi týmito dvoma prípadmi znelostnej asimilácie stojí v dnešnej spisovnej slovenčine skupina príslovkových tvarov zo športovej terminológie s príponou *-mo: obkročmo, rozkročmo, pripätmo, skočmo, skrčmo, súručmo, vznesmo* a slovo *skusmo*. Tieto slová (tvary) sa síce netvoria zo základu, ktorý by sa mohol hodnotiť ako „zakončené slovo" (t. j. *kos, kos-me, kos-ťe;* Pauliny 1975, s. 262), no zreteľnou príbuznosťou prípony *-mo* s príponami *-me, -mu, -ho* zaraďujú sa všetky tieto tvary do jednej skupiny a v znelostnej asimilácii sa správajú rovnako. Vyslovujeme [nážho, nážmu, kozme] a podobne aj [opkroǯmo, pripedmo (pripädmo), roskroǯmo, skoǯmo, skrǯmo, skuzmo, súruǯmo, vzňezmo, zvezmo].

Lenže na druhej strane tvary *obkročmo, súručmo* atď. odvodzujú sa od neurčitkového kmeňa slovies: *obkroč-iť, pripät-iť* atď. Slovotvorná prípona *-mo* sa teda nepridáva k „hotovému tvaru", za ktorý sa azda môže pokladať tvar rozkazovacieho spôsobu druhej osoby jednotného čísla *(plať, kúp, skoč)* ako základ na utvorenie tvarov rozkazovacieho spôsobu v množnom čísle *(plať-me, skoč-me)*. Nemáme ani menný tvar „súruč", „rozkroč", „pripäť", ktorý by mohol byť základom na odvodenie tvarov *súruč-mo, rozkroč-mo* (jestvuje však príbuzné slovo *obojruč)*. Vyskytujú sa iba tvary prídavných mien s príponou *-ný: obkročný* (rým), *skočný* (tanec), *stojnorozkročný*. Ukazuje sa, že niet

systémového odôvodnenia pre znelostnú asimiláciu v tvaroch *rozkročmo, súručmo.* Mali by sme ich vyslovovať [roskročmo, súručmo] atď. S touto výslovnosťou sa v spisovnej slovenčine skutočne stretáme. Preto usudzujeme, že z teoretického hľadiska i z hľadiska jazykovej praxe treba pripustiť výslovnosť [opkročmo, pripetmo (-pät-), roskročmo, skočmo, skrčmo, súručmo, wzňesmo] i výslovnosť [opkroʒmo, pripedmo (-päd-), roskroʒmo, skoʒmo, skrʒmo, súruʒmo, wzňeʒmo] a podobne výslovnosť [skusmo] i [skuzmo].

Ako zrazeninu by sme ešte mohli hodnotiť slovo *takmer,* ktoré sa v spisovnej slovenčine ustálene vyslovuje so znelou hláskou *g:* [tagmer].

Predchádzajúci príspevok sme zakončili konštatovaním, že na pozadí fungovania slov a tvarov s pohyblivou a vkladnou samohláskou (dvojhláskou) treba riešiť aj výslovnosť slov a tvarov, ako sú *mlatba, mlatby, mladbe . . ., platba, prosba, kosba, kresba, spisba, veštba* atď. Ak v týchto slovách pred príponou *-ba* predchádza pôvodne neznelá spoluhláska, uskutočňuje sa znelostná asimilácia. Vyslovujeme [mladba, mladbi, mladbe . . . prozba, kozba, krezba, spizba, veždba] atď.

V poslednom čase sa u nás diskutovalo o tom, či sa v druhom páde množného čísla týchto slov má vyslovovať neznelá, alebo znelá spoluhláska. Diskusiu začal G. Horák (1973, s. 367—370). Navrhol kodifikovať výslovnosť [kresiep, prosiep, kosiep, mlatiep, vešťiep]. V. Uhlár nesúhlasil s týmto návrhom. Žiadal pridržať sa výslovnosti [kreziep, proziep], ako to navrhol už H. Bartek (1944, s. 113). Naostatok písal o výslovnosti týchto slov L. Dvonč, ktorý sa pokúsil o ich fonologickú (morfonologickú) interpretáciu. Z nej odvodil záver, že sa za ortoepickú má pokladať výslovnosť [kreziep, proziep] (1974, s. 359—365).

Keby sme pre ustálenie spisovnej výslovnosti týchto slov (slová zakončené na *-ba*) pokladali za rozhodujúci iba stav v jazykovej praxi, mohli by sme navrhnúť kodifikáciu výslovnosti [kreziep] i [kresiep], [platieb] i [plaďiep]. Museli by sme však hneď uviesť aj výnimku — tvar *veštiep* [vešťiep], lebo výslovnosť [veždiep] sa asi vôbec nevyskytuje. V. Záborský pripomína, že výslovnosť [proziep] nie je ustálená (1972, s. 72).

Z hľadiska zákonitostí znelostnej asimilácie v spisovnej slovenčine je výslovnosť [kreziep, plaďiep] výnimočná a nesystémová. Ako sme v súlade s argumentáciou G. Horáka uviedli v predchádzajúcom článku, práve druhý pád množného čísla je ukazovateľom východiskovej (základnej) podoby koreňa s vkladnou samohláskou alebo dvojhláskou. Vyslovuje sa teda [kňiška], ale [kňižiek], a na druhej strane zasa [oska], ale aj [osiek] atď. Poukázali sme aj na to, že prvý pád jednotného čísla v slovách s pohyblivou samohláskou plní v morfonologickom systéme tú istú funkciu. Vyslovujeme [obrázok — obráska, ob-

rásku . . .]. Z týchto skutočností sme odvodili záver, že pred pohyblivou a vkladnou samohláskou (dvojhláskou) sa v spisovnej slovenčine znelostná asimilácia neuskutočňuje. To ukazuje, že aj v tvaroch *kresieb, mlatieb, veštieb* treba za spisovnú pokladať výslovnosť [kresi̯ep, mlati̯ep, vešti̯ep].

Nemožno obísť skutočnosť, že tvary [mlaďi̯ep, prozi̯ep, vežďi̯ep] by boli z morfonologického hľadiska rozporné. Všetky tvary okrem druhého pádu množného čísla sa totiž vnímajú ako tvary so zreteľným morfematickým švíkom pred slovotvornou príponou *-ba*. Prejavuje sa to práve v prítomnosti znelostnej asimilácie (neutralizácie), ako to všeobecne a na iných príkladoch ukazuje E. Pauliny, ktorý znelostnú neutralizáciu na hraniciach slov a na hraniciach predpony a základu slova pokladá za hraničný signál (1975, s. 325; porov. aj pravidlo 3 b a 4 v závere jeho článku na s. 329)). Tvary [prozba, mladba] sa vnímajú rovnako ako iné prípady znelostnej asimilácie: v dekódovacom procese, v procese vnímania reči sa premietajú do skupiny znelostných neutralizácií. Interpretujú sa na pozadí príslušného morfonologického systému, v ktorom vystupuje podoba *mlat/ť-, pros-, vešt/ť-* ako základná. V tomto systéme sa totiž dostávajú do súvislosti s tvarmi *mlát-iť, mlat-ec, mláť-ačka; pros-iť, pros-ebný, proseb-ník, pros-enie, pros-iteľ; vešt-iť, vešt-ec, vešt-iareň, vešt-ica, vešt-kyňa* atď. Tak sa potom aj podoba [mladba, prozba] interpretuje ako forma s fonematickou (a morfonologickou) skladbou *plat/ť, pros-*. Výslovnosť [mlaďi̯ep, prozi̯ep, vežďi̯ep] by znemožňovala práve túto morfonologickú interpretáciu. Zaraďovala by tvary *mlaď-i̯ep, proz-i̯ep* do skupiny slovotvorných postupov — časť slova od vkladnej spoluhlásky *(pros-ieb, os-iek, lýt-ok, dievčat-iek)* by vystupovala ako slovotvorná prípona. V koncovej časti slova (koreň, resp. základ slova + prípona) sa totiž znelostná asimilácia v kombinácii neznelá spoluhláska + znelá hláska okrem spomínaných výnimiek uskutočňuje iba na hranici základu slova a slovotvornej prípony. Tvary *pros-ieb, os-iek, lýt-ok, dievčat-iek* stoja azda na hranici slovotvorby a tvaroslovia, no podobnosťou s tvarmi, v ktorých sa v 2. páde množného čísla dĺži korenná samohláska *(žena — žien, mesto — miest)*, stoja bližšie k tvaroslovným javom (ohýbanie toho istého slova) ako k slovotvorným (odvodzovanie nových slov).

Za ortoepicky správnu pokladáme teda iba výslovnosť [kľi̯atop, kresi̯ep, ľi̯ečop, mľati̯ep, plati̯ep, pľemeňiťi̯ep, prosi̯ep, vr̥šop, si̯atop, spisi̯ep, vešti̯ep, ví-uči̯ep], ako to v citovanom článku žiadal G. Horák.

Kabinet fonetiky
Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava—Martin 1944, 316 s.
DVONČ, L.: O výslovnosti tvarov prosieb, kresieb. Slovenská reč, *39*, 1974, s. 359—365.
HORÁK, G.: Výslovnosť tvarov prosieb, kresieb. Slovenská reč, *38*, 1973, s. 367—370.
PAULINY, E.: Členenie slov na slabiky v slovenčine. Slovenská reč, *40*, 1975, s. 321—332.
PAULINY, E.: Protiklad znelosť — neznelosť v stavbe slova a tvaru v slovenčine. Slovenská reč, *40*, 1975, s. 257—265.
PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, SPN 1968, 124 s.
UHLÁR, V.: Zvukové hodnoty slovenčiny a výslovnosť tvarov prosieb, kresieb. Slovenská reč, *39*, 1974, s. 164—167.
ZÁBORSKÝ, V.: Výslovnosť a prednes (vysokoškolské učebné texty). 2. vyd. Bratislava, SPN 1972, 94 s.

Slovná čeľaď čuma, čema, šuma, chumáč, chomáč, chomľa

ŠIMON ONDRUŠ

V článku Sú pomenovania vrchov Choč a Kýčera slovenské? (Slovenská reč, *37*, 1972, s. 334—341) som bližšie opísal indoeurópsky aj baltoslovanský pomenovací základ *kew-k>čuka* „vrch, vrcholec", *kwek->kek->ček* „vrch, vrcholec, chochol" a ďalšie hláskové varianty toho istého základu. Od toho istého koreňa odvodené slová *kew-p->čup-a/čub-a, čupec, kwep->kep->čepьcь* „čepiec", *kowp->kupa, kowp->kopa* atď. boli predmetom článku v Kultúre slova, *9*, 1975, s. 307—311.

Ďalšiu odvodeninu *kewt->čut* „vrcholec, čuta, čutka", *kwet->ket->četa/čata* „kopa ľudí alebo zvierat", *kut->kūt->kyta, kytica* „kopa slamy, sena, kvetov ap." som opísal v článku publikovanom v 3. čísle Kultúry slova, *10*, 1976, s. 78—84.

V tomto príspevku chcem bližšie osvetliť inú odvodeninu toho istého koreňa, a to *kew-m->čuma*.

Už v doterajších príspevkoch som uviedol, že pomenovacie základy *kew-k->čuka, kew-p->čupa/čuba, kew-t-> čuta, čutka* mali síce prvotný význam „vyvýšenina, vrch, kopec", ale druhotne sa prenášali aj

na pomenovanie „vyvýšenín" na hlave, t. j. na „čepiec", vrcholcov na stohoch slamy, sena ap., resp. na samy kopy sena, slamy, kvetov, alebo aj na „kopy" zvierat alebo ľudí, t. j. na skupiny, čaty, čriedy ap.

Slovná zásoba slovanských, baltských aj iných indoeurópskych jazykov preukazne svedčí o tom, že pomenovania vyvýšených terénnych útvarov, kôp, kopcov, vrchov ap. sa prenášali aj na označenie vyvýšených útvarov na ľudskom alebo zvieracom tele, t. j. na rôzne hrče, navreniny, vredy ap.

Litovské *kaubras, kaubre* označuje kopec, vrch, vrchovinu, ale *kauburas* už označuje narasteninu, navreninu, hrču (na tele, na človeku alebo zvierati, ale aj na strome). Podobne litovské *kaukaras* označuje vyvýšeninu, vrch, chlm, ale *kaukas* označuje hrču, vred. Variant *kaukos* označuje navretú hrčovitú žľazu na krku svine, resp. chorobu svíň s takýmito hrčovitými žľazami (Niedermann, 1932, s. 452). Nemecké slovo *Druse* označuje kopu, hromadu kryštálov, ale aj druh choroby žrebcov. Podľa Klugeho (1967, s. 145) nemecké *Drüse* „žľaza" je geneticky zhodné so slovom *Druse* vo význame „hromada rozsypanej rudy", ale aj „choroba koní s hrčovitými žľazami".

Litovské *kumburas* označuje terénnu vyvýšeninu, „vrch, vŕšok", ale aj „hrču na strome". (Porov. Nevskaja, s. 165). Podobne aj znelý variant *gumburas* neoznačuje iba vyvýšeninu v prírode, ale aj navreninu, opuchlinu na ľudskom alebo zvieracom tele.

Petar Skok v prvom zväzku svojho slovníka Etimologijskij rječnik hrvatskogo ili srpskoga jezika (s. 341) píše, že srbochorvátske slovo *čuma* má dva významy, a to 1. choroba, mor zvierat, 2. hrčovité navreniny na hlave medzi rohmi statku alebo baranov. To znamená, že prvotná motivácia tej choroby, toho moru zvierat, ktoré Slovania nazývajú *čuma,* bola taká, že šlo o chorobu s hrčami, s navreninami na krku, resp. na hlave zvierat. Nastal tu teda obdobný významový posun ako pri litovskom *kaukos* „hrčovitá žľaza na krku svíň" oproti *kaukaras* „kopa, vrch, vyvýšenina", ako pri nemeckom *Druse* „choroba koní s hrčovitými žľazami" oproti *Druse* „kopa rudy".

Slovo *čuma* ani v ruštine nemá iba všeobecný význam mor, ale aj význam „hrča, vred", ako uvádza Vasmer (1958, s. 354). Slovo *čuma* je známe predovšetkým vo východoslovanských jazykoch, s ktorými, podobne ako v iných vlastnostiach, je „solidárna" aj slovenčina. Slovenčina však nemá zastúpenú tzv. prvú formu odvodeného koreňa s postavením samohlásky *-e* po prvej spoluhláske, t. j. *kewm->čum-a,* ale v tzv. druhej forme odvodeného koreňa, t. j. s postavením samohlásky *e* po druhej spoluhláske, t. j. *kwem-,* po zániku spoluhlásky *w kem->čem-a* „mor, nákaza" (Kálal, s. 70). Zmena *kwem->* na *kem->čem-a* nastala podobne ako pri *kwek->kek->ček-el-,* slovenské

čečelica „chocholuška", pri *kwet->ket->čet-a/čat-a* „kopa, skupina, čata", *kwep->kep->čep-ьcь* „vrcholec na hlave, čepiec" ap.

Práve tá skutočnosť, že na území slovanských jazykov popri podobe *čuma* existuje aj *čema,* t. j. prvá aj druhá podoba odvodeného koreňa *kewm- : kwem->čuma : čema,* je dôkazom toho, že nejde o prevzaté slovo, ako sa doteraz takmer všeobecne v slovanskej jazykovede tvrdí, ale o slovo pôvodné, praslovanské, patriace do širokej čeľade slov s prvotným významom „kopa, kopec, vrch" a s množstvom ďalších prenesených významov, ako som uviedol v predchádzajúcich článkoch. Pravdu mali teda tí bádatelia (Radloff, Mladenov, Kraelitz), ktorí osmanské *čuma* pokladali za prevzaté od Slovanov, a nie naopak. Ale nemali pravdu v tom, keď chceli pôvod tohto slova vidieť v gréckom *kuma/kyma* „výhonok". Slovanské *čuma* prevzali takmer všetky susediace národy, napr. Rumuni, Maďari (v podobe *csoma),* osmanskí Turci a i. Otázku, či maďarské *csomó* „hrča, kopa, zväzok, čutka atď." je rovnako ako *csoma* prevzaté od Slovanov, alebo či ide o pôvodné ugrofínske slovo, ako si myslia maďarskí jazykovedci (Benkő, 1967, s. 557), nebudem v tomto článku širšie rozvádzať.

Ako sa ukázalo už v predchádzajúcich článkoch, v bohatej slovnej čeľadi *kewk->čuk-a, kewp->čup-/čub-a, kewt->čuta* nastávala často zámena záverovej spoluhlásky *k* úžinovou spoluhláskou *ch,* o čom svedčia prípady *kopec/Chopec, kopok/Chopok, kok-ol->chochol, kek-el* — slovenské *čečelica* „chocholuška" oproti *chech-el->* české *šešel* (u Klaberta) „chochol".

Je pravdepodobné, že v pomenovacom základe *kewm-* nastala taktiež zámena *k/ch,* t. j. *kewm-* sa zmenilo na *chewm-,* z čoho je slovanské slovo *šuma* vo význame „hora, les". O tom, že sa od významu „kopa, kopec, vrch, hora" prechádza v jazykoch k významu „les", je veľa pozitívnych príkladov. Takú významovú členitosť, ako má slovanské slovo *gora,* ktoré neoznačuje iba kopu, vrch, ale aj les, má mnoho slov z tohto významového okruhu. Dôkladne na ne poukázal N. I. Tolstoj v práci Slavianskaja geografičeskaja terminologija — Semassiologičeskije etudy, Moskva 1969. Najnovšie L. G. Nevskaja v časopise Zeitschrift für Slawistik, *19,* 1974, 2, s. 158—174.

O pravdepodobnosti názoru, že slovanské slová *čuma* s pôvodným významom „kopa, hrča" a *šuma* v responzibilnom význame „kopa, hora — les" majú spoločný pôvod, svedčí okolnosť, že slovo *čuma* malo v starej ruštine hláskovú podobu *šuma* „hrča". Poukazoval na to už Brückner, ale pôvod hľadal omylom až v talmudskej hebrejčine. (Porov. Vasmer, 1958, s. 354—355).

O tom, že slovo *šuma* ako variant k *čuma,* ktoré prešlo od významu „kopa, hrča" k významu „kopa, kopec, hora, les", bolo v starších časoch u Slovanov oveľa viacej rozšírené ako v novšej historickej dobe

(hlavne v južných slovanských jazykoch), svedčí bieloruské nárečové *šuma* „les" (Martynov, Slawische Worstudien, s. 61), ako aj množstvo názvov hôr a pohorí, napr. česká *Šumava*, ruské *Šumsk* a i.

Ako som uviedol v doterajších výkladoch o širokej slovnej čeľadi súvisiacej s významovým poľom „kopa", prenášali sa tieto slová aj na pomenovanie kôp, kôpok, zväzkov, chumáčov rôznych vecí, napr. slamy, sena, vlasov, niti ap. Stalo sa tak aj pri pomenovacom základe *kewm*, a to vo variante so zadnou samohláskou *kowm-*, z čoho vzniklo po praslovanskej zámene dvojhlások na samohlásky slovo *kum-*, po zámene *k/ch chum-*. Tu majú pôvod slovenské slová *chumáč, chumeľ* (trávy, vlasov, srsti, snehu, prenesene aj hmly, dymu ap.). Od slova *chumeľ* v jednom zo špecifikovaných významov „chumáč snehu" je odvodené špecificky slovenské slovo *chumelica* „počasie, pri ktorom sa víria a padajú chumáče snehu" a sloveso *chumeliť sa* „husto padať vo veľkých chumáčoch, chumeľoch snehu", prenesene aj v iných významoch.

Tzv. druhá forma toho istého pomenovacieho základu *kowm->kum, chum-*, t. j. hlásková podoba *kwom-*, sa po zániku *w* zmenila na *kom-*. Zmena *kwom-* na *kom-* nastala už v baltoslovanskom období, resp. už v indoeurópčine, ako svedčia lotyšské slová *kams* „kopa, chumáč", *kama* „kôpka vyoranej zeme, hruda". S nimi sú v príbuzenstve ruské *kom* „chumáč", *komok* „chumáčik, chuchvalec", bohato využité vo frazeológii, napr. *kom v gorle = klubok v gorle; svernuťsia v kom, svernuťsia komom = svernuťsia v klubok; sžaťsia v kom, sžaťsia komom.* (Porov. Barchudarov, 1958, s. 102.)

To, čo sa v spisovnej ruštine opisuje spojeniami *svernuťsia v kom, sžaťsia v kom* „stlačiť sa do chumáča, chumeľa", vyjadruje sa v jednej nárečovej oblasti odvodeninou od základu *kum-, chum-* „chumáč", a to v slovese *chumiačiť* „stláčať do klbka, do chumáča", ako uvádza Vasmer, 1958, s. 278 z nárečia na okolí Pskova a Tveru. Vasmer spájal sloveso *chumiačiť* „stláčať do klbka, chumáča" iba s ruským slovom *chomiak* „škrečok".

Kým v ruštine variant *kwom->kom-* zostal bez zmeny *k* na *ch*, v slovenčine a v češtine sa *kom-* zmenilo na *chom-*. Táto podoba je zastúpená slovom *chomáč*, odvodeným podobne ako *kowm->kum-> chumáč*. Slovenčina má aj odvodeninu *chomľa* „ľudový účes, dva vrkoče stužkami pevne zviazané a na temene hlavy postavené do rožka", ako uvádza Slovník slovenského jazyka I, s. 567. Aj Kálal (s. 201) uvádza východoslovenské *chomľa* „drdol". O responzibilnosti významov „kopa, zväzok, chumáč" a „drdol, vrkoč" svedčí preukazne lotyšské *cekulis, cekula* „drdol, vrkoč, zväzok vlasov, chumáč a litovské *kekutas* „kopa, zväzok", ktorý majú ten istý pôvod ako praslovanské

kek->ček-, zastúpené slovenským *kek-el-> čečelica* „chocholuška", staročeským *kek-el>chech-el>češel* „chochol" (u Klareta).

Prechod od významu „kopa, kopec, vrch" k významu „kopa, zväzok, chumáč, kysť" nastal nielen pri odvodenine *kowm->kum-, chum-* (chumáč, chumeľ), resp. *kwom-, >kom-, chom-* (ruské *kom*, slovenské *chomáč, chomeľ, chomľa)*, ale aj pri odvodenine *kewk-:kowk-*, ktorú som rozoberal v článku o mene vrchu *Koč/Choč*, resp. ruskom slove *koč-ka* „kôpka, hrbolec". Základ *kewk-* je v južnoslovanskom slove *čuka* „vrch, kopec", základ *kowk-*, je v ja-kmeňovej forme *kowk-ja* zastúpený ruským slovom *kuča* „kopa, hrča" atď. Ten istý základ *kowk-> kuk-* so známou zámenou *k/ch* je zastúpený v slovenskom *chuchol*, staročeskom *chuchel*, slovenskom *chuchľatý, chuchmatý, chuchvať, uchuchvaný, chuchvanec* atď. Podoby so spoluhláskou *f*, ktoré uvádza Machek (s. 209), napr. *fuflík* namiesto *chuchlík*, sú druhotné, so známou zámenou zadopodnebnej a pernej, resp. pernozubnej úžinovej spoluhlásky, t. j. *ch/f*.

Ten istý základ *kowk->kuk-*, ale bez zámeny *k/ch*, je v odvodenine *kuk-er>kučera* s pôvodným významom „chumáč vlasov", *kuk-ъka>kukučka*, z čoho je odvodené sloveso *kučkovať sa* „biť sa" (Kálal, s. 281) s pôvodným významom „ťahať sa za vlasy" (porov. poľské *czub* „čuprina" od neho odvodené *czubić się* „ťahať sa za vlasy, za čuprinu, biť sa").

Základ *kowk->kuk* mal v nulovom stupni podobu *kuk-*. Tá bola odvodená rovnako ako *kowk-ika>kučka*, t. j. *kuk-ika>kъčьka* „kečka", ďalej na *kuk-ika kъčica*, po zániku jerov sa „neprípustnosť" spoluhláskovej skupiny *kč-* na začiatku slova prejavila v zmene *kčica* na *ščica*, po stredoslovenskej zmene *šč->šť-* na *štica*. V češtine sa „neprípustnosť" začiatočného *kč-* riešila ináč, takže tam vznikla podoba *kštica, kštice*. V nulovom zdĺženom stupni *kūk->kyk-a* je ten istý pomenovací základ zastúpený u Slovanov veľmi bohato, a to najmä u východných a južných, porov. srbochorvátske *kika, kičica* v mnohých významoch, napr. „vrcholec stromu", „kysť", „vrkoč" a i., v staršej srbochorvátčine odvodenina *kičma* „kučeravé vlasy", ale aj chocholaté, kučeravé výstupky na kukurici, kukuričné strapce" (porov. Skok, 1972, s. 79).

Po tomto odbočení, ku ktorému viedli slová *chumáč, chomáč, chumeľ, chomľa*, sa treba vrátiť k pomenovaciemu základu *kewm-:kowm-*, resp. v druhej forme odvodeného koreňa *kwem-:kwom-*, v ktorom majú pôvod slovanské slová *čuma, čema, chumáč, chomáč, kom* a i. Pôvodným významovým jadrom tohto pomenovacieho základu, ako aj iných slovných čeľadí odvodených od toho istého koreňa, bol význam „kopa".

V základe *kewm-: kowm-*, a to v jeho nulovom stupni *kum->kъm-*

má pravdepodobne pôvod aj slovo *kmeň*. Jeho výklad si však vyžaduje osobitný článok.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

BENKŐ, L. a kol.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Budapest, 1. zväzok 1967, 2. zväzok 1970.

BERNOLÁK, A.: Slowár slovenskí česko-latinsko-ňemecko-uherský. Budae 1825 (päť zväzkov).

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. V Banskej Bystrici 1923.

KLUGE, F.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20. vydanie. Berlín 1967.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1968.

MARTYNOV, V. V.: Belorusskij etimologičeskij landšaft. Zborník Slawische Wortstudien, s. 60—69. Bautzen 1975.

NEVSKAJA, L. G.: Baltijskaja terminologija vozvyšennogo reliefa v sopostavleniji so slavjanskoj. Zeitschrift für Slawistik, 1974, XIX, č. 2, s. 158—174.

NIEDERMANN, M. a kol.: Wörterbuch der litauischen Schriftsprache. Prvý zväzok. Heidelberg 1932.

SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Tri zväzky. Zagreb 1971, 1972, 1973.

Slovník slovenského jazyka, I. zväzok, Bratislava 1959.

Slovar russkogo jazyka, druhý zväzok. Redaktor Barchudarov a kol. Moskva 1958.

TOLSTOJ, I. N.: Slavjanskaja geografičeskaja terminologija. Semasiologičeskije eťudy. Moskva 1969.

VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch. Tri zväzky. Heidelberg 1953, 1955, 1958.

Ks

Toponymá v slovenských ľudových piesňach

EMIL TVRDOŇ

1. Slovenská ľudová pieseň sa skúmala z hľadiska hudobného[1] a textového (literárneho a nárečového)[2]. Zatiaľ sa nikto u nás nepokúsil o rozbor z onomastického aspektu, hoci ľudová pieseň ako celok je spoľahlivým prameňom na výskum nárečových foriem antroponým. a toponým. Pravda, poniektorí autori[3] využili vo svojich prácach z onomastiky antroponymá, ale nevenovali im úplnú pozornosť. Zväčša excerpovali rozmanité podoby rodných mien, lebo v ľudovej piesni (najmä v piesni miestneho významu) býva dosť podkladov na priezviská a živé mená.[4]

V tomto príspevku informujeme o výsledkoch toponomastickej analýzy slovenskej ľudovej piesne v istom výseku pramenného materiálu od 70. rokov 19. storočia.[5]

---

[1] Ostatná veľká práca je monografia J. Kresánka *Slovenská ľudová pieseň zo stanoviska hudobného.* Bratislava, SAVU 1951.

[2] Naposledy J. Oravec *Reč ľudových piesní a nárečová norma.* In: Jazykovedné štúdie. II. Red. J. Štolc. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1957, s. 74—85.

[3] Napr. F. Šujanský v štúdii *Osobné a rodné mená slovenské.* In: Tovaryšstvo I, 1893, s. 269—277. P. Križko *Starodávne slovenské osobné čiže krstné mená.* Slovenské pohľady, roč. V, 1891, s. 399—409, 460—470, 556—566, 583—593.

[4] Na ilustráciu uvádzame niekoľko dokladov: Jaṇko Kováč, Janči Saš, Jaṇko Mäsiar, Jaṇko Drobní, Demikát Paľo; Bezek, Drnaj (Šiṇko, Kubačka, Struhárik, Klimaš, Vibox, Hľiṇko, Buďín, Vdoṇčík, Kartúňik; Ursíṇka, Kľenoṇka, Vizeṇková, Kodáková; pán Šurman, pán Krištofori; Jaňík Jakubove, Jänko Brextovje, Mišo Habuškovje, Milan Košovje; Marka Kockovje, Zuska Uhljarove, Aňička Bukofčíkex; Kecereho Tomaš, Sirmajeho inaš, Kosovje ďjeṇka, Zuza (tá) Blaheje; Ábeloṇka Dorka; Borguloṇci, Bršjex, Jamrixeje; u Válkoṇ, u Zelkoṇ, u Ďuríkoṇ; do Karasoṇ, do Šṇoňaṇskíx; stará Mrkvuľa, Kenejka pri mosťe; Lapapkovje starí, Rapošovje striná atď.

[5] *Sborník slovenských národných piesní, povestí, prísloví, porekadiel, hádok, hier, obyčajov a povier.* Sväzok 1. Vydala Matica slovenská vo Viedni r. 1870.

Sborník národných piesní, povestí, prísloví, porekadiel, hádok, hier, obyčajov a povier. Sväzok II. Sošit 1. Vydala Matica slovenská v Turč. Sv. Martine r. 1874.

„Tatranu". Prešov 1923.

Našim deťom. Zostavil E. Hula. Sošit I—VI. Prešov 1931.

Slovenské ľudové piesne. Sväzok I. Bratislava 1950.

Slovenské ľudové piesne. Sväzok II. Bratislava, SAV 1952.

2.1. Miestne názvy sa v slovenských ľudových piesňach využívajú: a) ako časová a priestorová aktualizácia historických a iných dôležitých udalostí, ktoré odzrkadľujú politicko-spoločenské a hospodárske pomery vždy v širšom okruhu (stolica, Slovensko, Uhorsko, Rakúsko-Uhorsko, cudzie krajiny): *Seďem ťisíc padlo a päcto zajaľi, tedi Ťurekovi Bosňu odobraľi* (V tej ťureckej zemi) — *Tali̯ansko, Tali̯ansko, tie tali̯anske vŕške, po ni‿xoďi̯vaľi Jaňikove nu̯oške* (Taliansko, Taliansko) — *Vandrovau̯ som f Segeďíňe, od Buďína až do Vi̯eňe, prenešťasní Temešvár, čo son ja v ňom ňezostau̯* (Vandrovau̯ som v Segeďíne) — *Ja som malí remeselník s tej trenčianskej stolice* atď.; b) ako ukazovateľ smeru, vzdialenosti — vtedy sú veľmi časté toponymické dvojice: *Od Ratkové do Lušenca putujen, Ot Kľači̯an až do Ťekova rou̯ná hracká visipaná, Nad Brňici̯ami dubi rubaju a do Si̯elňice tri̯eski padaju, O‿Dunaja g Nádašu, Prišla nám novina z Buʒina do Košíc, Od Jelšavi do Rudňíka, Ňeďaľeko ot Karlovej Ďanová, Ňeďaleko Kameňani Ratková;* c) na aktualizáciu prevzatej piesne, resp. jej prispôsobenie miestnym pomerom (pieseň môže mať text i melódiu pôvodnú, len miestny názov je prispôsobený toponymii obce alebo okolia): *Od‿Oravi dážď‿iďe — Od Meʒefa dišǯ‿iʒe, Išla Marína do cintorína — Išla Marína do Podolína, Na trenčanskom moste fijalečka roste — Na martinskom mosťe fijalu̯očka rasťi̯e, Od‿Oravi vi̯etor veje — O‿Ťekova vi̯etor veje, Ke‿ci ja zaspievam na Ťisou̯skom ďi̯ele — Na vrxu na Vepre, na vrxu na‿Ostrej, na krokau̯skom trsťí* atď.; d) ako ukazovateľ miesta, kde pieseň vznikla: *Na konci Bošáci; Ke‿com išiel cez Bistricu; Idú listi po Gemerskej stolici, ulapili Šiŋka na Ši̯arkanici* a pod.

2.2. Dakedy sú toponymá súčasťou reálnych historických udalostí miestneho významu: *Na Sabatke Turek bíva, na Pokoraʒ ji̯esť xoďíva.*[6]

2.2.1. Nezriedka sa toponymá vyskytujú v dvojiciach vedľa seba. Dôvody načim hľadať v kontexte. Býva to v týchto prípadoch: spoločná vlastnosť *(Trenčín — Trnava, ruža voňavá; Habofka a Huti, to čertove kúti)*, protichodné vlastnosti *(Ľepši̯e na Ľi̯esku s koľaje vodu*

Tonkovič, O.: *Spevy z Oravy.* Martin, Osveta 1954.

Bartók, B.: *Slovenské ľudové piesne.* Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959.

Bartók, B.: *Slovenské ľudové piesne...*, II. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970.

Vlastná zbierka slovenských ľudových piesní (okolie Starej Turej a Zlatých Moraviec) z r. 1956—1965.

[6] *Sabatka, Sobotka* je pustatina pri Rimavskej Sobote, kde v 17. storočí mali Turci svoju ostatnú stanicu. Odtiaľ chodievali dolinkou Slatvinou na svoj letohrádok postavený na druhej strane Rimavy pri Pokoradzi. (P. Dobšinský v pozn. redaktora, Sborník... 1874, s. 96).

piť, ako f tej Trsťenej s pohára víŋko piť; To kopčanské pole tŕním, šípom kvitne ... ale to gbelské s modrou fijaleŋkou), humor *(Kačeŋko turanská z lubinskíx kopaníc; Tá li̯ěskovská veža z bošáckú sa zrážá)*.

2.2.2. Keďže slovenská ľudová pieseň je viazaný básnický útvar, mnoho slov sa v nej upravuje z rytmických a zvukových dôvodov. Často sa toponymá práve pre svoju zvukovú stránku dostali do ľudovej piesne. Známa je napríklad pieseň *Sedem zámkov* (Sborník ..., red. P. Dobšinský, MS. T. Sv. Martin, 1874, s. 120): *Nové Zámky — u frajerky, Nitra — nikdá, Levice — více, Budín — nelúbim, Komárno — darmo, Frajšták — ras tak, Segedín — zoxabím.* — Iný príklad z piesne *Mariš, Mariš, čo hovoríš* (variácia: *Mariš, Mariš, čo ma moríš*): *... Aľe mi mať ňedovolí, vzala kľúče ot komori. / Ot komori, ot pivňice, vidám sa ja do Kremňice. / A keď pu̯ojďem do Prešporku, kúpim si tam zlatú šnu̯orku.* — Pravda, nejde vždy len o rým *(Čupči, xlapci, čupči, basä nán je v Ľupči, valasi v Radvaňi, pokradľi baraňi)*, ale aj o asonanciu: *Oraľi bi, sivë volki, oraľi, keby maľi pohoňiča z‿Oravi.* — *Ag letíte k Trenčínu, pozdravte ta‿moju milú.* — *Žalo ďi̯eu̯ča, žalo trávu, ňeďaľeko Veľehradu.* — *(Šableŋka brúsená na obidve strani, ona mä viseká z Uhi̯er do Moravi.* — Stretávame sa aj s metatézou konsonantov: *Žalo ďi̯eu̯ča, žalo trávu, ňeďaľeko Temešváru.* — *... dubina — / ide mi milí hore od / Buďína* atď.

2. 3. Zriedkavo sú celé piesne alebo ich časti zložené iba z názvov obcí alebo miest. Ich jazyková podoba je zhodná s dialektom obce, v ktorej pieseň spievajú:

1. *Pri̯adala celej rok*
na jeden podolok,
abi sa jej vrťeu̯
po samí Prešporok.

2. *Vrťeu̯ sa jej, vrťeu̯*
po samej Sečanej,
šetko ľudia vravi̯a,
že je požičanej.

3. *Ni̯e je požičanej,*
mať mi ho dala,
maťi mi hodala,
abi ho zodrala.

4. *Hrušovo, Krňišou̯,*
Mladuňice, Ľišou̯,
Krupina aj Bzovík,
Vrbovo, Jau̯šou̯ňík.

5. *Verkäť, Kameňica,*
Suďice aj Väca,
Ťerečka aj Lontou̯,
Sakaloš, Pastuxou̯.

6. *Huňadín aj Baďín,*
Seu̯ce, Nadovarce,
Plášťou̯ce aj Šahe,
Balog aj Ďejtare.

7. *Bistrica, Kremňica,*
Radvaň aj Šťi̯au̯ňica,
tam sa mi prexoďí
moja proťiu̯ňica[7]. Atď.

[7] Podobná je *Mám jä jedno ftáča v lese* (9 názvov).

3. V skúmanom materiáli, ktorý iste nie je vyčerpávajúci, ale zato dosť reprezentatívny, aby sme mohli z neho urobiť predbežné závery, sme našli tieto miestne názvy[8]: c h o r o n y m á : stolice — *Gemerská, Hontianska, Liptov (Ľuptou̯), Orava, Šariš, Trenčianska (Trenčanská), Turiec;* cudzie krajiny — *Bosna (Bosňa), Halič (Gaľicija), Sedmohradsko (Sedmohracko), Sliezsko (Sľi̯esko), Taliansko, Tokaj;* t o p o n y m á : 1. slovenské mestá — *Banská Bystrica (Bistrica), Dobšiná (Dopšiná), Hlohovec, Humenné (Humené), Košice, Komárno, Kremnica, Dolný Kubín (Kubín), Levice, Levoča, Lučenec, Martin, Liptovský Mikuláš (Mikuláš), Nitra, Nové Zámky (Zámki), Piešťany (Pi̯éščani), Plešivec, Prešov (Prašou̯, Prašuou̯), Bratislava (Prešporok), Senica, Banská Štiavnica (Šťi̯au̯ňica), Rožňava (Ru̯ožňava), Revúca, Topoľčany (Topolčani), Tisovec, Trenčín, Trnava, Trstená, Zvolen, Žilina;* 2. cudzie mestá — *Belehrad/Belograt, Veľehrat* — dnes ťažko zistiť, či ide o lokalitu neďaleko Ostrihomu, Blatenského jazera, alebo o hlavné mesto Juhoslávie, *Brno, Budapešť (Buďín), Balážske Ďarmoty (Ďarmoti), Krakov, Lemberg (Ľemberk), Olomouc (Olomouc, Olomúc, Holomúc), Segedín (Segeďín), Temešvár, Viedeň (Vieň), Vacov (Väcou):* slovenské dediny a osady: *Dadín (Baďín), Baňa, Balog, Brezová, Dobrá Niva (dobroňiu̯ské poľe), Dlhá Lúka, Dubová, Ďanová, Dehtáre (Ďejtare), Habovka (Habofka), Hrachovo, Hriňová, Hrušovo, Huta, Huti, Chrášťany, Istebné, Jelšava, Kameňany, Kobeliarovo, Kokava nad Rimavicou (Kokava), Klokoč, Hronské Kľačany (Kľačani), Krajné, Krivec, Lehota, (Lähota), Lešť, Li̯esek, Moravské Lieskové (Li̯éskové), Lipnica, Lysá pod Makytou (Lisá), Lubeník, Ľupča, Malá Revúčka, Madáčany, Medzev (Meʒef), Mlynčany (Mlinšäni), Muráň (Murán), Nádaš, Očová, Párnica, Podolie, Polhora, Poproč, Poruba, Radvaň, Ratková, Rudník, Rybník (Ribňíček* demin.), *Sobotka (Sabatka* — pustatina), *Sielnica, Skalité (Skaľité), Starý Tekov (Ťekou̯), Terchová, Trnovec, Turček (Turšok), Unín (Uňín), Ústie (Usťi̯e), Varín, Važec, Velička, Veličná, Zábreži̯e, Zázrivá, Zuberec, Žažkov (Žäškou̯);* h y d r o n y m á : *Dudváh, Dunaj, Tisa, Topľa (Topla), Torysa, Váh;* o r o n y m á : *Baba, Babia hora (Baba gura), Biela hora, Branisko, Javor, Javorina, Javoriŋka, Kriváň, Krnáč, Ostrá, Poľana (Poľäna), Roháč, Rozsutec (Rosuťec), Sitno, Sokolie, Šiarkanica, Šibeník, Tatry, Tisovský diel, Vepor.*

---

[8] Nárečové podoby miestnych názvov, ktoré sa líšia od spisovnej podoby, prípadne skrátené podoby týchto názvov vyskytujúce sa v piesňach sú v zátvorkách. Isté zaujímavosti sú aj v tvarosloví. Keďže ide o vlastné a neživé mená, niet množného čísla (sú tu však pomnožné *Košice, Zámky* a pod.), niet ani dat. sg. Najfrekventovanejší je genitív, potom nasleduje lok., nom., akuz., inštr. a vok. Z predložiek sa najčastejšie vyskytujú tieto: *v, na* s lok. sg., *do, z, okolo (kolo), od* s gen. sg., *pri* s lok. sg. a *na* s akuz. sg. atď.

Je isté, že vymenované miestne názvy sa nevyskytli v ľudovej piesni náhodou. Pokiaľ ide o názvy cudzích krajín, miest, obcí, vrchov a riek, príp. domácich vzdialenejších miestnych názvov (okrem názvov uvedených v 2.2.2.), ich použitie by svedčilo o zemepisných vedomostiach ľudu v minulosti. Tieto vedomosti sa vo väčšine prípadov dajú vysvetliť sociálne: práca slovenských stavebných robotníkov v Budapešti a okolí, sezónne poľnohospodárske roboty slovenského proletariátu zo severného a západného Slovenska na východnej Morave, južnom Slovensku a v severnej časti Maďarska; remeslá (vyučenie a prax) a podomový obchod Slovákov mimo slovenského územia v ostatných častiach bývalého Uhorska i za jeho hranicami; vojenské udalosti, počas ktorých sa neobyčajne rozšírili informácie o cudzích krajinách, mestách, vrchoch, riekach (vojenské ciele) prostredníctvom mužov (vojakov) aj v komunikačne najodľahlejších dedinách a osadách atď.

Najčastejšie sú v slovenskej ľudovej piesni hromadné apelatíva typu *bučina, brezina, bukovina, jalšina, vrbina* a apelatíva typu *dolina, dolinečka, vrch, vŕšok, vršok, hora, horička, háj, hájiček, pole, lúka, lúčka, grúň, grúnik, hole, voda, vodička, vodenka, dvor, majer* atď. Tieto slová však nemajú význam pre toponomastický výskum.

Dvojslovné názvy miest a obcí sa v piesňach zjavujú zriedka: používa sa len druhá časť (pozri vyššie). Možno to vysvetliť tak, že ani v ľudovej reči (v miestnom styku) sa neuvádza celý názov, je evidentný a aj skrátené podoby sú zrozumiteľné, napr.: *Banská Bystrica, Stará Bystrica — Bystrica.*

4 Záver. Miestne názvy majú v slovenskej ľudovej piesni tú podobu, ktorá je bežná v miestnom dialekte, pričom celý text piesne môže byť prevzatý a nemusí byť vhodný napr. pre dialektológa skúmajúceho nárečie tejto obce. Ukazuje sa, že v ľudových piesňach sú dôležité a často jedinečné nárečové údaje o toponymách mimo územia Slovenska, odzrkadľujúce starší stav, ktorý je inak často už neznámy.

Popri názvoch miest, obcí a osád majú najväčšiu frekvenciu oronymá, najmä názvy vrchov a dolín. Veľmi frekventované názvy mostov a veží (*na košickej turni, na chrášťanskej veži, na martinskom moste, na rárožskom moste* a pod.) sú azda pre toponymický výskum menej dôležité, lebo predstavujú len nárečové apelatívne názvy lokalít. Chotárne názvy typu *Sokolovje lúka* by mohli byť vzácnymi údajmi o starých pomenovaniach, ktoré sa nezachovali. Hydronymá sú v miestnom okruhu časté ako apelatíva. Vlastné hydronymá predstavujú v ľudových piesňach zväčša len veľké rieky, často s istou národnou symbolikou. Vlastné mená riek, potokov, rybníkov a jazier v okolí ľudských sídlisk nahrádzajú apelatíva *voda, vodička* a i. Tu je materiálu málo.

Miestne názvy v ľudovej piesni, hoci v nárečovej forme, nemôžu byť

Bratislava

ukazovateľom miesta vzniku piesne. Ako sme už spomenuli, miestny názov z prevzatej piesne sa nahrádza vlastným miestnym názvom. Len miestny názov ako súčasť historickej udalosti miestneho významu má predpoklady byť vodidlom a pomôckou muzikológom pri určovaní miesta vzniku piesne, resp. jej krajovej autentickosti. Istejšie však budú v tomto smere výsledky práce s textom piesne.

V slovenských ľudových piesňach je množstvo toponomastického materiálu, ktorý si zaslúži podrobný výskum aj z hľadiska frekvencie ľudových názvov.

Pedagogická fakulta
Tajovského 7, Banská Bystrica

ROZLIČNOSTI

Pôvod termínu hysteron proteron

V Kultúre slova (7, 1975, s. 235—238) uverejnil J. Mistrík zaujímavý príspevok pod názvom Hysteron proteron. Kapitolky zo štylistiky (37). Termín *hysteron proteron* je pre mnohých čitateľov KS pravdepodobne nezvyčajný, zaváňa novosťou, a preto nebude od veci, ak si bližšie vysvetlíme aj jeho pôvod (význam tohto termínu vysvetlil J. Mistrík). Takto sa stane aj problematika, o ktorej sa v štúdii hovorí, jasnejšia a pre mnohých čitateľov zrozumiteľnejšia.

Hysteron proteron je dvojslovný termín gréckeho pôvodu. Jeho prvá zložka *hysteron* je komparatív prídavného mena v strednom rode s významom „neskoršie nasledujúci alebo nachádzajúci sa viac vzadu". Je totožná s latinským *posterius* (porov. napr. termín *posteriorita* — následnosť v poradí) a tak ako v latinčine ani v gréčtine nemá základný stupeň (pozitív)). Takým istým tvarom (komparatívom) je aj jeho druhá časť *proteron* (lat. *prius,* porov. k tomu termín *priorita* — prednosť v poradí, prvenstvo) s významom „skorší, taký, čo prichádza prv, čo je viac vpredu".

Podstata javu, ktorý nazývame odborným termínom *hysteron proteron,* spočíva teda v tom, že zo slovnej štylizácie vyplýva iná časová následnosť javov, než bola v skutočnosti. Čitateľ má pri prečítaní vety dojem, akoby sa neskoršia udalosť *(hysteron)* bola odohrala skôr *(proteron),* čiže sa tu dostáva do nesúladu zmysel textu s formálnymi

gramatickými prostriedkami. (Pozri k tomu napr. autorom uvádzanú vetu *Potom otvorili tak veľmi navštevované múzeum.*)

Adjektívum *hysteros* tvorí základ aj ďalších odborných terminov. Keďže má význam „neskorší, taký, čo je viac vzadu", označuje aj nižšie sa nachádzajúci orgán v ženskom tele — maternicu (uterus), ktorá sa po grécky volá *hystera.* Bolesti v maternici sa preto v medicíne volajú *hysteralgiou* a operačné odstránenie maternice *hysterektómiou.*

Nervová porucha prejavujúca sa zvýšenou reakciou na vonkajšie dojmy sa v minulosti uvádzala do súvislosti s poruchami maternice, a preto ju nazvali *hystériou.*

Ďalším termínom, ktorý s uvedeným adjektívom súvisí, je *hysteréza.* Vo všeobecnosti značí zaostávanie, oneskorenie. Ako fyzikálny termín označuje napr. oneskorenie magnetickej vlastnosti v pomere k budiacej sile (pozri SSJ I, 1959, s. 550).

Ako vidieť, grécky základ *hyster-,* ktorý je súčasťou dvojslovného termínu *hysteron proteron,* nie je v slovnej zásobe slovenčiny osihotený.

Š. Horváth

SPRÁVY A POSUDKY

Konkurz televíznych hlásateliek

Profesia televíznej hlásateľky patrí dnes k spoločensky mimoriadne exponovaným povolaniam. Z toho vyplýva na jednej strane istá atraktívnosť, výnimočnosť postavenia tejto profesie, no na druhej strane zasa veľká náročnosť na osobnosť televíznej hlásateľky: vyžaduje sa od nej dokonalé ovládanie jazyka (prípadne ovládanie viacerých cudzích jazykov), schopnosť interpretácie, hlasová dispozícia, pohotovosť, nevtieravosť prejavu, schopnosť nadviazať kontakt s divákom, schopnosť utvárať vhodnú atmosféru atď. Pracovníci Československej televízie si uvedomujú, že nájsť vhodný typ, ktorý by vyhovoval takým nárokom, nie je jednoduché. Preto na obsadenie miesta programovej hlásateľky volia formu konkurzu.

Konkurz hlásateliek sa naposledy uskutočnil 27. a 28. októbra 1975. Keďže sa za základ hlásateľskej profesie pokladá dobré ovládanie jazyka, do výberovej komisie hlásateliek prizvala Československá televízia aj pracovníka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Jeho úlohou bolo (spolu s ostatnými členmi poroty) posúdiť výkony účastníkov konkurzu najmä so zreteľom na jazykový prejav. Posudzovala sa predovšetkým výslovnosť, ale aj celková správnosť a kultivovanosť predneseného textu. V priebehu konkurzu sa konštatovalo, že z celkového počtu vyše 100 účastníčok väčšina

adeptiek mala pomerne slabú jazykovú prípravu, hoci šlo aj o absolventky vysokých škôl. Výsledkom konkurzu bol okrem prijatia programovej hlásateľky aj výber adeptiek do programov iného typu (vysielanie pre mládež, armádne vysielanie ap.).

Treba hodnotiť úsilie Československej televízie, že k výberu programových hlásateliek pristupuje s veľkou zodpovednosťou a s vedomím, že pri každodennom styku s divákmi vystupujú televízne hlásateľky aj ako vzor kultivovanej, správnej reči.

M. Pisárčiková

Žánre vecnej literatúry

Pod týmto názvom vyšla najnovšia kniha J. Mistríka (Bratislava, SPN 1975, 215 s.). Je to práca, ktorá organicky rozvíja isté tematické okruhy spracované už v jeho Kompozícii jazykového prejavu (1968) a v Štylistike slovenského jazyka (1970), ktorá však zároveň vidí aj viaceré už známe javy zo skúmanej oblasti v celkom nových súvislostiach. Hneď na začiatku týchto poznámok o nej môžeme konštatovať, že je to dielo pozoruhodné svojou bádateľskou váhou i svojím dosahom pre jazykovú prax, pre výcvik kompozície jednotlivých jazykových útvarov, teda i pre jazykovú kultúru. Z rozsiahleho materiálu si tu všimneme aspoň niektoré závažnejšie myšlienky.

Najskôr sa pristavíme pri novom pojme *vecná literatúra,* ktorý je už v názve celej práce. Autor hovorí: „Za vecnú literatúru pokladáme všetku takú literatúru, ktorá je písaná vecným štýlom." (5) Pravda, tu sa nový pojem definuje trochu do kruhu a okrem toho ani pojem *vecný štýl* sa v našej vede dosiaľ terminologicky neustálil. Autor si bol dobre vedomý tejto ťažkosti, a preto dodáva takéto enumeratívne vymedzenie východiskového pojmu: „Je to všetka náučná a publicistická literatúra; patria k nej rečnícke prejavy, administratívne texty a vôbec všetky jazykové prejavy, ktoré nemožno označiť za umelecké." (5) Okrem umeleckých prejavov sa sem nezačleňujú ani hovorové texty. Ťažkosti so samým vymedzením východiskového pojmu ukazujú, že vágny je nielen pojem *žáner vecnej literatúry* (s. 5), ale aj pojem *vecná literatúra.* Za súčasného stavu výskumu celej tejto oblasti, keď sa jednotlivým zložkám vecnej literatúry venovala pozornosť v nerovnakej miere, je Mistríkovo vymedzenie vecnej literatúry azda najvhodnejšie, pretože otvára možnosti na ďalšie bádanie.

Ak si bližšie všimneme, akú náplň dáva autor pojmu vecná literatúra, zisťujeme, že v nej vyčleňuje štyri štýly, a to *náučný, publicistický, rečnícky* a *administratívny.* Keď k nim pripočítame *umelecký* a *hovorový,* dostávame trochu nový obraz o systéme štýlov. Aj v porovnaní so Štylistikou slovenského jazyka sa tu vyskytuje jeden nový štýl: *rečnícky.* Doteraz sa rečnícke útvary uvádzali ako relatívne samostatný oddiel publicistického štýlu. Niekedy sa oblasť rečníctva vydeľuje ako tzv. druhotný štýl (podobne ako napr. popularizačný štýl alebo esejistický štýl). V recenzovanej práci sa síce nerozoberajú teoretické základy tohto štýlu (ako ani ostatných), ale uvádza sa ako rovnocenný s ostatnými štýlmi vecnej literatúry. Pohľad cez špecifikáciu jeho žánrov a útvarov sa javí ako dosť presvedčivý.

Veľa miesta venoval autor charakteristike ústredného pojmu *žáner (vecnej literatúry).* Chápe ho predovšetkým ako jednotku formálnej výstavby jazy-

kového prejavu. Ďalej rieši pomer medzi termínmi žáner a útvar. Rozdiel vidieť z definícií: „Žáner je abstraktný, formálne i obsahovo uzavretý kontextový celok." — „Útvar je konkrétny, formálne i obsahovo uzavretý kontextový celok." (18) Útvar sa tu teda chápe ako konkrétna realizácia žánru. Mohlo by sa zdať, že je to akési premietnutie všeobecnej jazykovej dichotómie langue — parole do kompozičnej oblasti, ale nie je to celkom tak. Vo výkladoch jednotlivých žánrov totiž funguje ešte ďalší pojem — model žánru, ktorým sa rozumejú naozaj všeobecné, abstraktné príznaky žánru (to by mohol byť odraz roviny langue; aj sám autor naznačuje takúto interpretáciu týchto pojmov a vzťahov medzi nimi tým, že vzťah medzi modelom žánru a žánrom vidí ako analógiu vzťahu syntaktických pojmov *veta* a *výpoveď*). Vo vlastnom autorovom texte sa názvy *žáner* a *útvar* voľne striedajú.

Ak sme sa podrobnejšie dotkli vymedzovania základných pojmov, bolo to len preto, aby sa ukázalo, s akými tzv. elementárnymi vecami sa musel autor zaoberať, keď chcel celú túto oblasť aspoň čiastočne zjednotiť. Po všeobecnom určení základných pojmov sa ako takýto zjednocujúci činiteľ ukazujú charakteristiky jednotlivých žánrov. Autor paradigmaticky zoraďuje rozličné vlastnosti žánrov, ktoré sa potom jednotlivo i v zoskupení javia ako kvalifikátory slovesného žánru (s. 41—42). Autor ich potom rozdeľuje na *morfologické* (v nich vydeľuje 3 skupiny, spolu 8 kvalifikátorov, a 2 modifikačné číselné indexy), *štýlové* a *modálne*. Jednotlivými kvalifikátormi sa charakterizujú rozličné parametre žánru; ako kritériá žánru sa potom môžu zdať uvedené kvalifikátory nerovnorodé, no na druhej strane sa tu vystihujú azda všetky závažnejšie vlastnosti žánru v tom chápaní, aké sa vymedzilo na začiatku práce. Pravda, sám autor na viacerých miestach uvádza, že naznačeným modelovaním sa nedá zachytiť všetko vo všetkých žánroch. Konštatuje, že napr. zvolenými indexmi ani symbolmi nemožno zachytiť vplyv tematiky na žáner (s. 60), že model nemôže odlíšiť besednicu od fejtónu (s. 158), že súdna reč i politická reč majú rovnaký model (s. 175), že rovnaký model majú všetky príležitostné útvary rečníckeho štýlu (s. 177). Týchto niekoľko problematických miest však nemôže znížiť prínos celého modelovania žánrov. Modelovanie totiž ukazuje pri veľkej väčšine žánrov nielen existujúce rozdiely, ale naznačuje aj vzájomné vzťahy medzi žánrami. A práve preto môže mať dosah aj pre praktickú štylistiku.

Od úvodu až po záver práce sa neprestajne vracia myšlienka, že žáner nie je niečo nemenné, petrifikované. Autor práve naopak proti statickému chápaniu žánrov sústavne vyzdvihuje ich dynamickosť, premenlivosť a diferenciáciu. Tejto otázke venoval aj osobitnú kapitolu (*Vývinové procesy žánru a útvaru,* s. 50—56), v ktorej plasticky ukazuje, aké vývinové vzťahy medzi žánrami utvorili dnešnú sústavu žánrov. Práve tu sa naznačuje, akými postupmi mohla z fejtónu vzniknúť besednica alebo zo zápisnice protokol a akými zasa došlo k rozlíšeniu napr. publicistickej správy a náučnej správy. Charakteristika týchto diferenciačných procesov, ktorá sa dôsledne uplatňuje aj v podrobnejšom opise jednotlivých žánrov v uvedených štyroch štýloch, patrí medzi najinštruktívnejšie časti celej práce.

Osobitne treba upozorniť na systemizáciu žánrov vnútri uvedených štýlov. J. Mistrík podrobne roztriedil žánre všetkých štýlov už v Štylistike slovenského jazyka, v tejto práci však spresňuje charakteristiku niektorých

žánrov, ako aj ich postavenie medzi ostatnými žánrami daného štýlu. Ide tu teda nielen o kvantitatívne dopĺňanie celej systemizácie, ale predovšetkým o kvalitatívne prehodnocovanie rozoberaných javov. Okolo 90 žánrov sa potom vidí nie ako jednoduchý inventár žánrov, ale ako síce otvorený a dynamicky sa rozvíjajúci, ale predsa zreteľne rozčlenený systém žánrov.

Rozoberaná práca teda na jednej strane prináša nové pohľady na špecifiku žánru — a tým je cenná z hľadiska výskumu, na druhej strane robí celú skúmanú oblasť jazykových prejavov prehľadnejšou, prístupnejšou — a v tom znamená zasa prínos pre akúkoľvek jazykovú prax. *J. Mlacek*

SPYTOVALI STE SA

Mnohovrstevný — mnohovrstvový — J. K. z Trnavy nám napísal: „V rukopise mojej práce mi redaktor opravil prídavné meno *mnohovrstevný* na *mnohovrstvový*. Mám pochybnosť, či tento apretorský zásah je oprávnený. Dosiaľ som vždy používal termíny *mnohovrstevný, viacvrstevný*, a neopravovali mi ich."

Ide o prídavné mená, ktoré sú odvodené slovotvornou príponou *-ný*, resp. *-ový*. V ich slovotvornom základe je spojenie slov vyjadrením neurčitého počtu *(mnoho vrstiev, viac vrstiev)*. Slovotvorná prípona *-ný, -ový* sa pripája k podstatnému menu vrstva, a to tak, že od podstatného mena *vrstva* sa odtrhne ohýbacia časť *(-a)* a k základu *vrstv-* sa pripojí slovotvorná prípona.

Pri tvorení prídavného mena príponou *-ný (vrstevný)* sa musí vložiť do skupiny spoluhlások *(-stv-)* vkladná samohláska *e (-stev)*. Pred príponou *-ový* nenastáva v slovotvornom základe nijaká hlásková zmena *(vrstv-ový)*.

Vo vecnom význame prídavných mien *vrstevný* a *vrstvový*, a teda aj zložených prídavných mien *mnohovrstevný — mnohovrstvový, viacvrstevný — viacvrstvový* nie je nijaký rozdiel. Pritom je aj jedna aj druhá podoba prídavného mena správna, ibaže podoby s príponou *-ový* sú v jazyku novšie (pozri J. Horecký, Slovenská lexikológia I, Bratislava, SPN 1971, s. 190—191), uplatňuje sa v nich tendencia zachovať rovnakú podobu základu. Pribúdanie odvodenín so slovotvornou príponou *-ový* na úkor odvodenín s príponou *-ný* badať v textoch rozličných vedných odborov, napr. v elektrotechnike: *väzbový kondenzátor* (miesto *väzobný*), v jazykovede: *väzbové spojenie*, v kybernetike: *spätnoväzbový*, v poľnohospodárstve: *trávový* (miesto *trávny*).

Niekedy sa však prípona *-ový* používa na rozlíšenie, na spresnenie významov. Napr.: *srdečný pozdrav*, ale *srdcová choroba, rozumný človek*, ale *rozumová výchova*.

Na záver opakujeme: Prídavné mená *mnohovrstevný* a *mnohovrstvový* sú významovo rovnocenné a sú aj formálne korektné. Odvodené slová s príponou *-ový* sú v jazyku novšie. Apretorov zásah v prospech prípony *-ový* zrejme súvisí s tendenciou uplatniť odvodzovací typ, ktorý je dnes v jazyku živší. Preto proti takémuto zásahu v texte nemožno nič namietať. *V. Betáková*

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 10, 1976, číslo 4. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Parákova. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné vrátane zo zahraničia prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1976.

Cena Kčs 3.—